

## РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК В УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ ЗАСОБАМИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

## THE COMMUNICATIVE FUNCTION OF FINE ARTS IN THE DEVELOPMENT OF CHILDREN WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

Статтю присвячено дослідженню комунікативного потенціалу образотворчого мистецтва, а також актуалізації його потенцій, можливостей у процесі організації та реалізації психокорекційної роботи з дітьми із інтелектуальними порушеннями. Метою дослідження є здійснення теоретичного аналізу комунікативної сутності мистецтва та розробка практичних методів та прийомів роботи. В результаті дослідження на основі теоретичного аналізу було виявлено, що витвори мистецтва комунікативні за своєю сутністю, від моменту творення вони виступають засобом репрезентації продуцентом власного розуміння явищ, процесів соціокультурного середовища, спрямовані на встановлення діалогу з реципієнтом. Мистецтво дозволяє встановлювати комунікацію на різних рівнях, що обумовлює доцільність впровадження форм та методів роботи з витворами образотворчого мистецтва у практику роботи з дітьми із інтелектуальними порушеннями. В процесі впровадження ізотерапії відбувається зниження відчуття напруженості, створення доброзичливої атмосфери, спрямованої на корекцію агресивної або інтерактивної поведінки дитини, оволодіння технікою малювання, розвиток комунікативної компетентності. Арт-терапія практично не має протипоказань, часто стає єдиним можливим засобом для реалізації корекційно-розвивального, психолого-педагогічного процесу у разі, коли дитина відчуває укладення з розумінням та вербалізацією власних емоційних станів. Інакше кажучи, робота з витворами образотворчого мистецтва часто стає ефективним інструментом роботи з дітьми із інтелектуальними порушеннями. Розроблені вправи та методи роботи, засновані на зверненні до ізотерапії, дозволяють краще зрозуміти емоційний стан дитини, корегувати корекційно-розвивальний процес при максимально повному врахуванні відчуттів дитини, її сприйняття оточуючого середовища. Впровадження розроблених прийомів та методів роботи забезпечує комунікативний, творчий та всебічний розвиток, сприяє формуванню адекватних патернів спілкування, поглибленню світогляду дитини, що обумовлює доцільність впровадження їх в практику роботи навчального закладу.

**Ключові слова:** арт-терапія, мистецтво, ізотерапія, діти із порушенням інтелекту, комунікація.

The article is devoted to the study of the communicative potential of fine art, as well as the actualization of its potential, and opportunities in the process of organizing and implementing psychocorrective work with children with intellectual disabilities. The purpose of the research is to carry out a theoretical analysis of the communicative essence of art and to develop practical methods and methods of work. As a result of research based on theoretical analysis, it was found that works of art are communicative, from the moment of creation they act as a means of representing the producer's understanding of phenomena, and processes of the socio-cultural environment, aimed at establishing a dialogue with the recipient. Art allows you to establish communication at different levels, which determines the expediency of introducing forms and methods of working with works of fine art into the practice of working with children with intellectual disabilities. In the process of implementing isotherapy, the feeling of tension is reduced, and a friendly atmosphere is created, aimed at correcting the child's aggressive or interactive behavior, mastering drawing techniques, and developing communicative competence. Art therapy has practically no contraindications, it often becomes the only possible means for the implementation of a corrective-developmental, psychological-pedagogical process in the case when a child feels connected with the understanding and verbalization of his emotional states. In other words, working with works of fine art often becomes an effective tool for working with children with intellectual disabilities. The developed exercises and methods of work, based on the application of isotherapy, allow us to better understand the emotional state of the child, and correct the corrective and developmental process while taking into account the child's emotions and his perception of the surrounding environment as fully as possible. The implementation of the developed techniques and methods of work ensures communicative, creative, and comprehensive development, and contributes to the formation of adequate communication patterns, deepening the worldview of the child, which determines the feasibility of their implementation in the practice of the work of the educational institution.

**Key words:** art therapy, art, isotherapy, children with intellectual disabilities, communication.

УДК 376.112.4  
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/63.2.11>

**Манько О.Г.,**  
ст. викладач кафедри технологій спеціальної та інклюзивної освіти Донбаського державного педагогічного університету

**Актуальність дослідження.** Інтерес до проблеми комунікації, комунікативних функцій мистецтва визначається особливостями сучасного інформаційного, полікультурного простору. Мистецтво як художня модель буття, художня репрезентація об'єктивної та суб'єктивної дійсності виконує багатозначні комунікативні функції у ціннісній, естетичній взаємодії людини з самою собою, з оточуючим середовищем, з усім світом. Відповідно,

не дивно, що проблеми комунікації висвітлюються в великому спектрі культурологічних і мистецтвознавчих дисциплін. Разом з тим, незважаючи на багаточисельність праць, присвячених дослідженню комунікативних потенцій мистецтва, впливу виробів мистецтва на формування особистості, по сьогоднішній день виховний, освітній потенціал різних видів мистецтва у розвитку дітей із інтелектуальними порушеннями залишається

дослідженим фрагментарно. Формується протиріччя, обумовлене необхідністю підвищення ефективності психокорекційної роботи з дітьми із інтелектуальними порушеннями та недостатньою представленістю заявленої проблематики в теорії та практиці сучасної корекційної педагогіки.

Стан наукової розробки проблеми. Комунікація традиційно виступала предметом вивчення лінгвістики, сам термін «комунікативна функція» потрапив до мистецтвознавчої сфери у другій половині минулого сторіччя з лінгвістичних наук. Сьогодні концепт набув активного уживання в культурології, соціології, політології, семіотиці, соціальній психології та ряді суміжних дисциплін, які вивчають взаємодії між людьми.

Теорія комунікативної функції у мистецтві отримує розвиток у мистецтвознавстві (І.С. Лінник [4], Г. Склярєнко [6]). Вчені, досліджуючи комунікативну сутність мистецтва, звертається до законів античної ораторської мови, зазначивши, що її побудова ідеально передбачала вплив на аудиторію [3, с. 160].

Інтерес вчених звернений також до проблем естетичних комунікацій і художнього спілкування (А. Моль [9]).

Дослідження виховного потенціалу мистецтва у роботі з дітьми з особливими потребами представлені в роботах І. В. Бабій [1], І. Данилюка [8], О. А. Федій [7] ін.

Разом з тим, комунікативна сутність мистецтва часто остається поза увагою дослідників, а розробка практичних методів та прийомів роботи характеризується перманентною актуальністю та значущістю.

**Мета дослідження.** Здійснити теоретичний аналіз можливостей та потенцій впровадження різних форм роботи з виробами мистецтва у вихованні дітей із інтелектуальними порушеннями та розробка практичних методів та прийомів роботи.

Методологія дослідження побудована на міждисциплінарному інтегруванні методів сучасної філософії, культурології, мистецтвознавства, педагогіки та корекційної педагогіки.

Наукова новизна одержаних результатів визнається тим, що мистецька комунікація розглядається як один з найвпливовіших засобів розвитку дитини із інтелектуальними порушеннями.

#### **Виклад основного матеріалу**

**Комунікативна сутність мистецтва.** Художня комунікація виступає найважливішою складовою мистецтва. Саме в організації спілкування між людьми, між людиною и витвором мистецтва полягає його головна сутність, в «єднанні людей, будь-якої великої чисельності, навколо яскраво позитивного ідеалу» [3, с. 160]. В даному контексті показовою є позиція відомого соціолога А. Шюца, який розглядає мистецтво як комунікацію, яка впливає на повсякденне життя людини через емоції, почуття, свідомість.

При цьому, у процесі сприйняття витвору мистецтва формується особлива форма автокомунікації, самопізнання, кращого розуміння свого внутрішнього світу, розкриття внутрішнього потенціалу особистості, тобто спілкування з мистецтвом не розчиняє індивідуума в соціумі. Як зазначає О. Й. Злотник, «багато що у собі людина відкриває не стільки в повсякденному житті, а звертаючись до мистецтва, музики, тим самим пробуджує у собі художника і підноситься над реальністю» [3, с. 160]. Відповідно, вплив мистецтва носить двоспрямований індивідуально-соціальний характер, «причому соціальне дається в індивідуальних відчуттях особистості» [3, с. 160].

Зважаючи на вищесказане, можна зробити висновок, що художня комунікація синтетична по суті, об'єднує в собі наступні рівні [3, с. 160]:

1) безпосередній акт комунікації між твором і реципієнтом, для повноцінного здійснення якого необхідна готовність, активність всіх учасників взаємодії;

2) процес, коли реципієнти обмінюються враженнями від прийняття витвору мистецтва;

3) автокомунікація – взаємодія, взаємовплив, який виникає у результаті присутності суб'єктів діалогу в єдиному художньому просторі, в якому комуніканти одночасно є і продуцентами, і реципієнтами;

4) інтроперсональна комунікація, аутокомунікація, становлення внутрішнього діалогу, яке сприяє кращому усвідомленню людиною свого внутрішнього світу, своїх потреб, цінностей, орієнтирів;

5) метакомунікація – особливий вид спілкування, предметом якого є сам процес спілкування, «комунікація з приводу комунікації, частина спілкування, яка спрямована на саме спілкування, на його різні аспекти та може розглядатися як у просторі сцени, так й у просторі публіки» [3, с. 160].

Художня комунікація, таким чином, дозволяє організувати взаємодії на різних рівнях, впливаючи на краще розуміння людиною свого внутрішнього світу, особливості процесу спілкування та його роль, значення, на характер взаємодії людини з соціокультурним оточуючим середовищем.

Головними учасниками творчого комунікативного акту є адресат, автор, продуцент, відправник повідомлення, який прагне досягти певного прагматичного впливу на адресата, реципієнта (перцепієнта), одержувача повідомлення. Відповідно, сама сутність мистецтва комунікативна за своєю суттю: витвір мистецтва, створений автором для того, щоб стати відбиттям індивідуально-авторського світосприйняття, його спробою встановити діалог зі світом. Більш того, створений автором витвір мистецтва, після того, як він входить в світ, перестає належати виключно автору, він стає надбанням всього суспільства, перетворюється на певний комунікативний канал, який забезпечує

можливості спілкування між автором та реципієнтом, між художнім дискурсом та реципієнтом, між реципієнтами. Іншими словами, витвір мистецтва має комунікативну природу, від моменту творення його призначено для організації діалогу, творення наддіалогу у процесі взаємодії між продуцентом та реципієнтом.

При цьому, при реалізації освітньо-виховного процесу активними учасниками діалогу є автор, реципієнт, педагог, учень, дослідник. Залучення до комунікативної взаємодії більшого числа учасників призводить до перетворення діалогу в полілог, який впливає на всі рівні розвитку особистості [3, с. 160]:

1) на біологічному рівні художній дискурс впливає на особливості поведінки, мови, навіть зовнішній вигляд;

2) на психологічному рівні відбувається розвиток чуттєво-емоційної сфери особистості;

3) на когнітивному, розумовому рівні відбувається розширення світогляду дитини, формується система уявлень про художнє освоєння дійсності та її відбиття у художньому дискурсі, формується система уявлень про відомих митців, особливості різних видів мистецтва;

4) на світоглядному рівні відбувається інтеріоризація ідеалів, аксіологем, формується філософсько-естетична позиція.

Інакше кажучи, можна зробити висновок, що спілкування з витворами мистецтва сприяє загальному розвитку дитини, що актуалізує необхідність впровадження форм и методів роботи з ними в освітньо-виховний процес, у тому числі при вихованні дітей із інтелектуальними порушеннями.

**Арт-терапія у роботі з дітьми із інтелектуальними порушеннями.** Говорячи про дітей з особливими освітніми потребами, слід, перш за все, зазначити, що, згідно до вимог Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про освіту” щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг» [5], сучасна система освіти має забезпечити дітей з особливими освітніми потребами відповідною корекційно-розвивальною, психолого-педагогічною допомогою. Особливою вимогою до реалізації зазначених напрямків діяльності освітнього закладу виступає вибір психокорекційних методів та форм роботи, які відповідають віковим особливостям дитини, а також її психологічним потребам, дозволяють враховувати структуру та глибину вираження порушення розвитку.

Традиційно у практику роботи з дітьми із порушеннями інтелектуального розвитку впроваджуються вербальні психокорекційні методи, вербальні канали комунікації, які «передбачають необхідність сформованості певного інтелектуального рівня для осмислення, усвідомлення й переробки інформації» [2, с. 209]. Проте у дітей

з порушеннями інтелектуального розвитку виникають складнощі з осмисленням завдань, вони відчують ускладнення з осмисленням, розумінням власного емоційного стану, його описом, а робота з новим матеріалом може викликати у дитини тривогу або протест. Недорозвинення пізнавальних процесів, емоційно-вольової сфери, порушення процесів комунікації та соціалізації роблять неможливим використання звичайних методів психокорекції або зводять їх ефективність до мінімуму. У цій ситуації виходом може стати звернення до методів арт-терапії, до комунікативного потенціалу витворів мистецтва.

Сутність арт-терапії полягає в корекційному, терапевтичному впливі на дитину через мистецтво, у психокорекційному процесі арт-терапія розглядається як «сукупність методик, що побудовані на застосуванні різних видів мистецтв у своєрідній формі, які за допомогою стимулювання креативних проявів дітей з порушеннями інтелекту дають змогу здійснити корекцію психоемоційних, поведінкових та інших розладів особистісного розвитку» [2, с. 209]. Тобто в основі арт-терапії – вплив на особистісний розвиток дитини через мистецтво.

Однією з переваг впровадження методів арт-терапії є відсутність будь-яких обмежень: взаємодія з витворами мистецтва дозволяє досягати терапевтичного ефекту при роботі з дорослими та дітьми. Арт-терапія часто є єдиним доступним засобом терапевтичної та психокорекційної роботи з дітьми, які не здатні описати свій стан, свої відчуття у вербальній формі, тобто там, де є ускладнення вербального контакту. Більш того, як відмічає С. В. Березка, «усі функції арт-терапії наче спеціально підібрані для дітей з порушенням інтелектуального розвитку» [2, с. 209].

Як вже зазначалось вище, витвори мистецтва комунікативні за своєю природою, сутністю, відповідно, впровадження методів арт-терапії дозволяє реалізувати комунікативно-рефлексивну функцію мистецтва, яка забезпечує корекцію порушень спілкування, формування адекватної міжособистісної поведінки, самооцінки, покращує процеси соціалізації дитини із порушенням інтелекту, сприяє її інтеграції у дитячий колектив. У процесі взаємодії з витворами мистецтва дитина відчуває себе більш спокійно, вільно, знижується напруження, «а психологічний захист у вигляді демонстративності, негативізму, агресії поступається місцем ініціативності й творчості» [2, с. 210].

На сьогоднішній день в практиці роботи з дітьми з порушеннями інтелекту використовуються різноманітні методи арт-терапії, засновані на взаємодії дитини з витворами різних видів мистецтв. Одним з найбільш ефективних методів є ізотерапія – «широкий пласт арт-терапевтичних методик, психокорекційний вплив яких здійснюється

за допомогою образотворчого мистецтва: малювання, ліплення, декоративно-прикладне мистецтво тощо» [2, с. 212]. Ізотерапія є ефективним засобом психокорекції тривожності, страхів, гіперактивної та агресивної поведінки дітей із інтелектуальними порушеннями. Крім того, вона дозволяє встановлювати контакт з дитиною, створити довірливу атмосферу, в якій здійснюється особистісний розвиток дитини. Важливо підкреслити, що мова ізотерапії символічна, зображення, дитячі малюнки виступають засобом відбиття сприйняття дитиною оточуючого середовища, ставлення до нього. Тобто комунікація між дитиною – витвором мистецтва – педагогом відбувається за допомогою символів, у невербальній формі, у вигляді малюнків, художніх образів. При цьому, у процесі впровадження ізотерапії у практику роботи необхідно розмежовувати у дитячому малюнку особливості, зумовлені рівнем розумового розвитку, ступенем оволодіння технікою малювання та тих особливостей, які обумовлені особливостями особистісного розвитку дитини.

У якості прикладу впровадження методів та прийомів ізотерапії у роботу з дітьми із інтелектуальними порушеннями можна привести наступний.

**Коло як вираз внутрішньої цілісності та рівноваги.** Символ кола, сфери є одним із найдавніших знаків, особливості репрезентації якого можуть відбивати уявлення особистості про ресурсний стан (стан внутрішньої рівноваги, комфорту, фокусування на джерелі внутрішньої сили). Систематичне зображення кола сприяє розвитку навичок саморегуляції, виявлення особливостей динаміки внутрішніх станів.

Час виконання вправи: 25–30 хв.

Матеріали: папір для малювання, пластикова та паперова тарілка.

Інструкція:

1. Підготуйте зручне місце для малювання, при необхідності можна ввімкнути тиху музику, прикрасити кімнату квітами та ін.

2. Підготуйте засоби для малювання.

3. Якщо дитина напружена – постарайтесь зняти тривожність, напруженість, запропонуйте зробити кілька глибоких вдихів та видихів.

4. Запропонуйте дитині уявити коло як символічний вираз безпечного місця, яке вона може наповнити будь-якими предметами.

Основна частина:

1. Запропонуйте дитині намалювати коло або обвести тарілку. Діаметр кола має становити приблизно 25 см.

2. Дитина повинна відчувати коло як символ, що позначає комфортне та безпечне місце, в яке можуть бути спроектовані будь-які її почуття, пов'язані з ресурсним відчуттям.

3. Запропонуйте дитині заповнити внутрішній простір кола.

Аналіз:

1. Після закінчення малюнку уважно розгляньте його разом з дитиною, зверніть увагу на деталі, які відбивають відчуття комфорту, спокою. У разі потреби – порадьте дитині посилити ці деталі або намалювати нові.

2. При аналізі малюнку зверніть увагу на різні його частини, їх співвідношення.

3. Позначте за зворотному боці малюнка дату створення.

У процесі актуалізації комунікативного потенціалу малюнку в залежності від вікових та особистісних особливостей дитини педагог може запропонувати виконання наступних завдань:

– записати асоціації до малюнку або його складових частин, окремих елементів;

– описати свій фізичний чи емоційний стан;

– описати події, які відбувалися з дитиною останнім часом;

– підібрати до малюнку музичний твір.

В процесі виконання вправи відбувається зниження тривожності, корекція гіперактивної або агресивної поведінки дитини. У дитини формується система уявлень про комфортний фізичний та емоційний стан, краще розуміння власних потреб. Малювання сприяє розвитку дрібної моторики, просторового мислення, гнучкості, творчості. При організації взаємодії з дитиною над малюнком відбувається розвиток комунікативної компетентності, умінь та навичок взаємодії з педагогом, корекція порушень спілкування, формування адекватної міжособистісної поведінки.

**Висновки.** Мистецтво втілює у собі практично всі види комунікації: інтроперсональну, аутокомунікацію, міжособистісну, внутрішньогрупову, міжгрупову, метакомунікацію. Основними учасниками комунікації виступають автор, продуцент художнього твору та реципієнт, на сприйняття якого розрахований художній дискурс. Спілкування з витворами мистецтва сприяє всебічному, загальному розвитку людини на біологічному, психологічному, когнітивному, світоглядному рівнях, що обумовлює доцільність впровадження методів арт-терапії у практику освітньо-виховної роботи з дітьми із інтелектуальними порушеннями. Впровадження методів арт-терапії у практику роботи з дітьми із інтелектуальними порушеннями дозволяє здійснювати корекцію гіперактивної або агресивної поведінки дітей, сприяє зниженню тривоги, напруження, розвитку комунікативних здібностей, оволодінню технікою малювання. В цілому, впровадження методів арт-терапії забезпечує реалізацію комунікативно-рефлексивної функції мистецтва. Наведений в статі приклад організації психокорекційного процесу при впровадженні ізотерапії дозволяє зробити висновок, що звернення до роботи з витворами мистецтва дозволяє досягати поставлених корекційно-розвивальних задач,

сприяє всебічному розвитку дитини із інтелектуальними порушеннями, що доводить доцільність актуалізації комунікативного потенціалу витворів мистецтв в освітньо-виховному процесі сучасного навчального закладу. В подальшому вважається доцільною розробка вправ, заснованих на організації комунікативного діалогу між дитиною – витвором мистецтва – педагогом, та спрямованих на всебічне розвинення вихованця.

#### БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бабій І. В. Теорія і практика арт-терапії: навчально-методичний комплекс. Умань, Алмі. 2014. 75 с.
2. Березка С.В. Особливості застосування арт-терапії в роботі з дошкільниками з порушеннями інтелекту. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 1. Том 2. С. 208–213.
3. Злотник О. Й. Комунікативна функція мови як засіб художнього спілкування. *Міжнародний вісник: культурологія, філологія, музикознавство*. 2018. Вип. 2 (11). С. 158–162.
4. Лінник І.С. Сучасне мистецтво в традиційному етнічному просторі. *Молода мистецька наука України*. 2004. № 6. С. 49–52.
5. Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг. *Верховна Рада України*. Електронний ресурс. Адреса доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2053-19#Text>
6. Складенко Г. Сучасне мистецтво в умовах постколоніальної культури. Українська версія. *Мистецтвознавство України*. К., 2005. Вип. 5. С. 21–36.
7. Федій О.А. Естетотерапія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 256 с.
8. Danilyuk I., Burkalo N. Peculiarities of applying art therapy in work with children in work with children. *Psychological Journal*. 2021. No 7(9). P. 85–98. DOI: <https://doi.org/10.31108/1.2021.7.9.7>
9. Moles A. A. *Les musiques expérimentales*, Traduction de Daniel Charles, Éditions du Cercle d'Art Contemporain, Paris, Zurich, Bruxelles, 1960. 166 p.